

CRNOGORSKE PJESME U TOMAZEOVIM PJESMAMA ILIRSKIM

Vesna Kilibarda, Univerzitet Crne Gore, veskili@gmail.com

Originalni naučni rad
DOI: 10.31902/fli.37.2021.2

U prilogu se razmatraju okolnosti u kojima je Nikola Tomazeo u svoju zbirku italijanskih prevoda „ilirske“ narodne poezije, objavljenu u Veneciji 1842. godine, uvrstio i tri pjesme iz crnogorskog književnog almanaha *Grlica* (1835–1839). U vezi s tim govori se o posredničkoj ulozi njemačkog romantičara Hajnriha Štiglica koji je u jesen 1839. godine posjetio crnogorskog vladika i pjesnika Petra II Petrovića Njegoša na Cetinju, odakle je, kako se pretpostavlja, u Veneciju donio primjerke ove prve crnogorske periodične publikacije. Raspravlja se i pitanje mogućeg uticaja Tomazeove akcije sakupljanja južnoslovenske narodne poezije po Dalmaciji na nastanak antologije epskih pjesama *Ogledalo srpsko* koju je Njegoš sačinio nakon svog susreta s italijanskim književnikom dalmatinskog porijekla u januaru 1844. godine.

Ključne riječi: Petar Petrović Njegoš, Nikola Tomazeo, Hajnrih Štiglic, *Ilirske pjesme*, *Ogledalo srpsko*, almanah *Grlica*

Dalmatinac po rođenju i porijeklu a Italijan po kulturnoj pripadnosti, Nikola Tomazeo bio je ne samo centralna ličnost dalmatinskog književnog života XIX vijeka, nego je svojom književnom i političkom djelatnošću bio veoma prisutan i na širem prostoru tzv. Južne Slavije, noseći u sebi do kraja života, prema riječima zaslužnog proučavaoca njegovih djela južnoslovenske tematike, hrvatskog italijaniste Mata Zorića, „dalmatinski ambiguitet talijanskog obrazovanja i hrvatskog podrijetla“ (Zorić 2014, 126). Najintenzivnije tokom četrdesetih godina XIX vijeka ovaj istaknuti romantičar, filolog, leksikograf, književnik i novinar, neko vrijeme i političar, održavao je veze i s brojnim predstavnicima južnoslovenskog književnog i političkog preporoda, ne samo Dalmatincima (Vukom Karadžićem, Ljudevitom Gajem, Petrom II Petrovićem Njegošem, Stankom Vrazom, Ivanom Kukuljevićem, Petrom Preradovićem, Josifom Rajačićem, Matijom Banom), koji su mu, računajući na njega kao na iskrenog slovenskog rodoljuba, slali pisma, knjige i novine, dok je on pokušavao da djeluje na njihov pjesnički i politički rad. Posebno snažan bio je njegov uticaj u dalmatinskom

kulturnom i književnom prostoru, u kome je ostvario skoro potpunu intelektualnu hegemoniju i gdje je, kao neprikosnoveni uzor, bio nekad i nekritički obožavan (Zorić 1971, 46). Pod njegovim uticajem stvarali su mnogi skromni književni djelatnici iz Dalmacije (Špiro Popović, Franjo Karara, Ivan Frančeski, Marko Kažotić, Lujo Fikert), a odigrao je i važnu posredničku ulogu, znatno utičući na sve Italijane koje je privlačila narodna poezija i život uopšte južnoslovenskih naroda (Frančesko Dal Ongaro, Feliče Uda, Timoleone Vedovi, Đozue Karduči, Emilio Teca, Đovani Paskoli, Gabriele Danuncio). Većina tih književnih poslenika u Tomazeu je vidjela uzor i podsticaj kako za prevođenje i tumačenje južnoslovenske narodne poezije, tako i za preuzimanje njenih motiva za svoje manje ili više uspjele književne tvorevine (Stipčević 1975, 440).

Zahvaljujući amnestiji u čast krunisanja austrijskog cara Ferdinanda I, poslije više od pet godina dobrovoljnog izgnanstva u Francuskoj, Nikola Tomazeo se oktobra mjeseca 1839. godine vratio u rodnu Dalmaciju. Po povratku u Šibenik, ophrvan bolom zbog majčine smrti, od koje je u djetinjstvu naučio prve riječi „ilirskog“ jezika, Tomazeo je osjetio potrebu da bolje upozna i samoga sebe i svoj zavičaj koji od odlaska na studije u Padovu 1817. godine, budući vezan isključivo za intelektualni život Italije, nije ozbiljnije privlačio njegovu pažnju. Boravak u Francuskoj pao mu je znatno teže nego što je to na polasku prepostavljaо pa je utočište potražio na Korzici. Na ovom mediteranskom ostrvu koje ga je podsjećalo na Italiju i Dalmaciju proveo je u dva navrata, u razdoblju od septembra 1838. do septembra 1839. godine, oko osam mjeseci, napisavši za to vrijeme roman s elementima autobiografizma *Vjera i Ljepota*, objavljen 1840. godine u Veneciji. Susret s mediteranskom prirodom i idiličnim pejzažima na Korzici, kao i patrijarhalnim načinom života prema drevnim običajima i tradicijama, potpuno u skladu s njegovim rusovskim uvjerenjima, učinio je sasvim slučajno da se približi Dalmaciji, i to zahvaljujući najviše jednom Njemu, Adolfu Palmedu, tada engleskom konzulu u Bastiji, s kojim se veoma zbljedio (Tommaseo 1943, 115). Palmedo mu je prvi skrenuo pažnju na jednu od najpoznatijih knjiga o njegovoј domovini, djelo padovanskog opata Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji*, objavljeno 1774. godine u Veneciji, s izvanrednim poglavljem u kome se govorilo o životu i običajima seljačkog puka kontinentalne Dalmacije. U ovo poglavje bila je uključena, u „ilirskom“ originalu i italijanskom prevodu, i narodna pjesma o Hasanaginici, koja je južnoslovenskoj narodnoj poeziji, nakon što je Gete preveo na njemački, otvorila put u pjesnički prostor predromantičarske evropske kulture. Upoznavanje s Fortisovim djelom predstavljalo je za Dalmatinca pravo otkriće rodnoga kraja, a iako se i sâm odranije interesovao za italijansku narodnu poeziju, od Palmeda je s iznenađenjem saznao i o

oduševljenom prijemu južnoslovenske narodne poezije u Njemačkoj, o Vuku i Merimeu (Pirjevec 1977, 42-43). Fortisov putopis otkrio mu je ne samo ljepotu „ilirskog jezika“ i „ilirske narodne poezije“, nego pomogao i da potpunije shvati nacionalne i društvene protivurječnosti rodne Dalmacije, koju je do tada, posvećen drugim ciljevima, poznavao samo površno.¹ To interesovanje, kao što će se ispostaviti, predstavljaće ključni momenat u njegovom životu (Pierazzi 1974, 41). Otkrivajući Dalmaciju kao zemlju patrijarhalnih običaja, čistote jezika i nepotkulpljive moralnosti naroda, Tomazeo će kao sastavni dio i neposredni izraz istorijske i kulturne tradicije toga idealizovanoga svijeta prepoznati narodnu ili, u romantičarskom poimanju, „prirodnu“ poeziju kao antitezu umjetničkoj, neiskrenoj i izvještačenoj. Na narodne pjesme, poslovice, priče, tradicije i običaje on će gledati i kao na istorijsko-etnografske dokumente koji mogu poslužiti za rekonstrukciju često tajanstvene istorije naroda, zagubljene kroz rušilačko vrijeme (Drnadarski, 1989, 27-28).

Prijatelji u rodnom Šibeniku dočekali su Tomazea na povratku iz Francuske kao slavnu ličnost. Bio je već afirmisani italijanski pisac i istaknuti predstavnik italijanskog preporodnog pokreta, to jest risoriđimenta. On „ilirski“ jezik jeste razumio, ali ga nije dobro govorio i pisao, tako da se odmah po dolasku posvetio njegovom učenju uz pomoć svoga sugrađanina, Špira Popovića, pravoslavca i sljedbenika Gajevog ilirskog pokreta, pjesnika i znalca stranih jezika, strpljivog i posvećenog prijatelja s kojim je od tada zadugo drugovao, razmjenjujući misli o jeziku, političkom, kulturnom i ekonomskom stanju svoje domovine i čitavog Slovenskog Juga (Pirjevec 1977, 50). Popović ga je upoznao s djelima Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića, kao i s idejom Ljudevita Gaja o političkom i kulturnom jedinstvu Južnih Slovena. Pored tzv. Morlaka koje je opisao Fortis, otkrio je u zavičaju i intelektualne nukleuse koji su mu, na tragu ideja Herdera i Kolara, prenijeli svoje uvjerenje o svijetloj budućnosti slovenskih naroda, o kojoj će se malo potom i sâm izjasniti u svom djelu *Iskrice*. Krajem oktobra 1839. krenuo

¹ Termin „ilirski“ ne koristi se ovdje u značenju nekog mrtvog ili iščezlog jezika, već kao jedno od više imena koja je tokom svoje istorije nosio jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Pored jezika, termin *illirico* služio je da označi i pojmove naroda i nacije koji su se odnosili na Južne Slovene. Pojam *ilirski* imao je šire značenja od pojma *srpski* i odnosio se na čitavu Južnu Slaviju. U tom smislu „srpske“ narodne pjesme shvaćene su, vjerovatno pod uticajem Špira Popovića, sljedbenika ilirskog pokreta, iako se to ne kaže eksplicitno, kao zajednička južnoslovenska, tj. „ilirska“ kulturna baština, ne samo srpska (Ivetić, „Il Tommaseo e la sue Serbia immaginaria“).

je u obilazak Dalmacije, zemlje na granici hrišćanskog Zapada i otomanskog Istoka, katolicizma i pravoslavlja, koja je, kao bivša mletačka pokrajina, zajedno s Dubrovačkom republikom i Bokom Kotorskom, na Bečkom kongresu dodijeljena Habzburgovcima (23). Rodnu Dalmaciju, koju nije poznavao, kao što ni ona nije neposredno poznavaла njega, otkrivaо je tek sada, tokom jedanaestodnevnog putovanja koje se odvijalo od 23. oktobra do 4. novembra, uglavnom parobrodом *Barone Stürmer*, obišavši i Dubrovnik i Boku Kotorsku na krajnjem jugu jadranske obale (51).

S Hajnrihom Štiglicom (1801-1849) Tomazeo se upoznao nešto malo ranije, u samoj Dalmaciji. Bilo je to krajem septembra 1839. godine kada je ovaj njemački romantičarski pjesnik krenuo u obilazak Dalmacije i Crne Gore, u kojoj je, u dolasku stigavši na Cetinje iz Kotora, a u odlasku idući u pravcu Budve, boravio od 11. do 18. oktobra. Upoznali su se upravo na brodu, putujući zajedno od Zadra prema Šibeniku, u kome je Štiglic na početku svoga putovanja nekoliko dana bio gost kod Tomazea, posjetivši ga i po povratku iz Crne Gore (Elermajer-Životić 1991, 118). Tada su krenuli da zajedno razgledaju obale i ostrva Dalmacije, stigavši do Dubrovnika, odakle je Tomazeo nastavio put prema Kotoru, a Štiglic se uputio prema Veneciji (Tommaseo 1946, 320-321). Tomazeo ga je uveo u krug svojih prijatelja, a kroz intenzivne razgovore koje su njih dvojica od tada vodili o mnogim pitanjima, uticao je i na Štiglicovo viđenje Dalmacije (Elermajer-Životić 1991, 118-119). Upravo u vrijeme tog njihovog najintenzivnijeg druženja njemački romantičar piše svoju putopisnu knjigu o Crnoj Gori, a mnogi stavovi iz nje imaće odjeka i u Tomazeovim spisima.

Nastavlјajući aktivno da uči „ilirski“, Tomazeo na ovom jeziku piše nekoliko svojih djela. Pored pjesme u spomen na majčinu smrt, on na „ilirskom“ piše svoje slavne *Iskrice*, prvo samo dijelom objavljene na italijanskom 1841. u Veneciji. Tek nekoliko godina kasnije štampane su i u originalnoj verziji, odnosno na „ilirskom“, i to tri puta zaredom, 1844. u Zagrebu a 1848 i 1849. Zadru. Ovim djelom, koje predstavlja plod njegove političke misli sazrele u izgnanstvu, Tomazeo skreće pažnju Evrope na narode koji se nalaze na margini velikih sila i podstiče upoznavanje njihove istorije i kulture (Nesi 2011). Prvo izdanje *Iskrice* odmah je prevedeno na njemački, poljski i češki, osiguravši Tomazeu slavu u slovenskom svijetu. Trideset i tri kratke pjesničke proze, sabrane u ovom spisu, trebalo je da budu njegov *hommage* slovenskom preporodu (Pirjevec 1977, 52). Nastaju u trenutku kad ilirski pokret Ljudevita Gaja dobija prvu snažnu podršku, kad Adam Mickjević, s čijom *Knjigom o poljskom narodu i njegovom hodočašću* (1832) *Iskrice* pokazuju očite sadržajne i stilske analogije, slavističku katedru u Parizu

pretvara u političku tribinu, a Vuk Stefanović Karadžić kompletira u Beču svoje zbirke srpske narodne poezije (Ivetic 2008, 660).

U ljetu 1840. godine, u trenutku entuzijazma zbog „otkrića“ Dalmacije, dok je skicirao *Iskrice* i dok je u Evropi interesovanje za narodnu poeziju dostizalo vrhunac, Tomazeo počinje da sabira, prevodi na italijanski i komentariše južnoslovenske narodne pjesme, zarazivši sakupljačkim žarom i svoje dalmatinske poznanike (Pirjevec 1977, 57). Na njegov pristup narodnoj poeziji uticalo je veoma i poznanstvo s pjesnikom Adamom Mickjevićem dok se kretao u krugovima poljske emigracije u Parizu (Drndarski 1989, 11). U nekoliko sljedećih godina on u Veneciji objavljuje svoju knjigu italijanskih prevoda „ilirskih“ narodnih pjesama, ali i podstiče akciju sakupljanja narodne poezije po Dalmaciji.

Pjesme ilirske predstavljaju sastavni dio Tomazeove četvorotomne antologije izvornih toskanskih i korzičkih i na italijanski prevedenih „ilirskih“ i grčkih pjesama, štampanih u Veneciji pod naslovom *Narodne pjesme toskanske, korzikanske, ilirske, grčke* (Tommaseo 1841-1842). Kao posljednji tom ove antologije, na kome je radio od novembra 1841, knjiga *Pjesama ilirskih* izašla je iz štampe godinu dana kasnije, novembra 1842. godine. Zbirka sadrži ukupno trideset i četiri pjesme, većinom iz druge knjige prvog, tzv. „lajpciškog izdanja“ Vukove zbirke. Tomazeo je odatile uzeo trideset i jednu pjesmu, dok je tri odabrao iz prvog crnogorskog književnog almanaha *Grlica*, čijih je ukupno pet godišta (1835-1839) štampano u „mitropolitskoj knjigopečatnji“, kako se sprva nazivala „knjigopečatnja Pravitelja crnogorskog“ na Cetinju, to jest štamparija koju je Njegoš, pokretač i aktivni saradnik ove publikacije, nabavio prilikom svoje prve posjete Petrogradu 1833. godine, kada je rukopoložen za mitropolita. Tomazeo u *Pjesmama ilirskim* većinom nije navodio originalne naslove niti je bilježio podatke o tome odakle su pjesme uzete. Epske pjesme prevodio je u ritmičkoj prozi, u potpunosti vjerno originalnom tekstu, ali ne u cjelini, nego u odlomcima koje je smatrao najuspjelijim, odnosno onima koji su mu se najviše dopali, pa je za svaku od pjesama napisao i uvod u kome je prepričao radnju, to jest protumačio čitaocu sadržaj svake pjesme, pokazujući kakvo su značenje one za njega imale. Shodno tome, a i da bi italijanskom čitaocu približio neobične ili nepoznate događaje i pojmove, pjesmama je mijenjao naslove ili stavljao nove (Drndarski 1989, 138-139). Uz svaku pjesmu unosio je u dnu stranice i napomene u kojima je objašnjavao značenja pojedinih riječi i izraza, dovodeći ih često u odgovarajuću vezu s primjerima u latinskom ili grčkom jeziku, a dajući im ponekad i svojevrsna etimološka tumačenja (141). Pomoć u prevodenju pružao mu je Špiro Popović, njegov „učitelj ilirskog jezika“ koji mu je pomogao i u pisanju *Iskrice* na ilirskom, šaljući mu u prepisci iscrpne odgovore na

različita pitanja koja su se odnosila na Tomazeu manje razumljive nesvakidašnje izraze, sinonime, turcizme, geografske termine, aluzije na istorijske događaje i neobična lična imena ili nadimke (Zorić 1958, 79).

Tomazeova „ilirska“ antologija sastoji se iz tri dijela. Prvi obuhvata dvanaest pjesama - šest iz pretkosovskog i šest iz kosovskog ciklusa. U drugom dijelu, u kome je zastupljeno petnaest pjesama o Marku Kraljeviću, kao osamnaesta po redu u ovoj antologiji, našla se pjesma „Marko Kraljević i Džidovina Nina“, uzeta iz četvrtog godišta cetinjskog almanaha (*Grlica*, 1838, 100-109). Prevedena je fragmentarno i objavljena pod novim naslovom „Kum i knez“ (*Il compare ed il principe*, 188-196).² Tomazeo u uvodnom komentaru zamjera što u pjesmi ima previše komičnog i što narodni pjevač od Marka Kraljevića pravi ono što je italijanski renesansni pjesnik Ludoviko Ariosto napravio od Orlanda, epskog junaka srednjevjekovnog romanskog svijeta. On smatra da je ova pjesma novijeg porijekla, što u njegovoј teoriji o epskoј degeneraciji znači da je izgubila svježinu i autentičnost, ali da u njoj ipak ima ljepote. Između drugog i trećeg dijela antologije umetnuta je pjesma o Banović Strahinji, iako bi joj hronološki bilo mjesto među onima čija se radnja dešava uoči kosovskog boja. U trećem dijelu sabrano je šest pjesama o tzv. „drugom kosovskom boju“, i to četiri u kojima su opjevane borbe iz vremena Prvog srpskog ustanka i dvije tematski vezane za borbu Crnogoraca s Turcima, uzete iz drugog godišta cetinjske *Grlice*. Te „crnogorske popijevke“ – kako glasi nadnaslov pod kojim su objavljene u ovom almanahu – obje prevedene fragmentarno - raspoređene su pri kraju Tomazeove zbirke, kao trideseta i trideset prva po redu, takođe pod novim naslovima. O tome da se Tomazeo trudio da u ovu knjigu uvrsti i crnogorske pjesme svjedoči njegova prepiska sa Špirom Popovićem, posebno tri njihova pisma iz juna i jula 1841. godine, iz kojih se vidi da je Tomazeo znao za Milutinovićevu *Pjevaniju crnogorsku i hercegovačku* i da se interesovao da do nje dođe. Uvjeren da Milutinovićevu zbirku Tomazeo već posjeduje, što ovaj demantuje, Popović ga uvjerava da „drugih [štampanih crnogorskih pjesama] nema na svjetu“ (Zorić 1967, 214-217). Na proljeće sljedeće 1842. godine Popović u dva pisma šalje svoja tumačenja pojedinih crnogorskih riječi i izraza iz pjesama koje je Tomazeo odabralo za svoju antologiju na

² Napominjući da je u stručnoj literaturi bilo pomena da je Tomazeo ovu pjesmu mogao uzeti i iz nekog drugog izvora, odnosno iz rukopisne zbirke Anta Alačevića, Mirjana Drndarski dokazuje da je Tomazeo pjesmu uzeo iz cetinjskog almanaha u koji je preštampana godinu dana nakon što je istovjetna verzija objavljena u *Pjevaniji crnogorskoj i hercegovačkoj* (Lajpcig, 1837) Sime Milutinovića Sarajlije (Drnadarski 1989, 87).

italijanskom (Zorić 1969, 234-237). Prva pjesma, čije se autorstvo pripisuje crnogorskom vladici Petru I., „Boj Crnogoraca s Turcima, koji se dogodio 1756. godine“ (*Grlica*, 1836, 86-91) data je pod Tomazeovim naslovom „Crna Gora“ (*Montenero*, 289-293).³ U neobično kratkom komentaru prevodilac ističe da se u pjesmi radi o jednostavnoj naraciji, nipošto o nekom izuzetnom pjesničkom ostvarenju, a naglašava i njen ironični ton koji je čini sličnom pjesmama o Marku Kraljeviću. Druga pjesma, koja se pripisuje Njegošu, „Osvera kučka“ (*Grlica*, 1836, 94-110) ovdje nosi naslov „Druga crnogorska bitka“ (*Altra battaglia del Montenero*, 293-304), a govori, iz perspektive Turaka, o crnogorskom osvajanju Žabljaka, tvrđave na ušću rijeke Morače u Skadarsko jezero.⁴ U uvodnoj bilješci Tomazeo ocjenjuje da je početak pjesme pjesnički uspjeliji, ali da ona pri kraju gubi snagu, zbog čega taj umjetnički slabiji dio izostavlja, odnosno ne prevodi. Smatra i da pretjerana opširnost ipak ne umanjuje njenu ljepotu. Vrijednosti pjesme Tomazeo nalazi u suprotstavljanju različitih osjećanja - ljubavi Dizdareve ljube i ljutnje neopreznog i sujetnog Dizdara. Dizdarevo kazivanje o lošem glasu Tomazeo ovdje poredi s *Famom* iz četvrtog pjevanja Vergilijeve *Eneide*, dok ga dijalog turske gospodarice i njene sluškinje, koje s prozora kule posmatraju napad Crnogoraca, podsjeća na scenu iz Homerove *Ilijade*, s Jelenom i Prijamom na bedemima Troje. Ovaj Tomazeov komentar mogao bi se uzeti za prvu kritičku ocjenu Njegoševe poezije, i pod uslovom da se u ovom slučaju radi samo o Njegoševoj „obradi“ postojeće narodne pjesme.

Predgovor *Pjesmama ilirskim* Tomazeo je pisao na osnovu više izvora, među kojima je, pored nekih starijeg datuma (Konstantin Porfirogenit, Mavro Orbin, Franjo Ksaver Pejačević), najviše citirano obimno četvrotomno djelo na francuskom jeziku pod naslovom *Evropska Turska*, objavljeno 1840. u Parizu, u kome je austrijski etnograf i geolog Ami Bue, u okviru herderovske i romantičarske koncepcije koja nekorumpirani i jednostavni seoski život postavlja nasuprot gradskoj i građanskoj civilizaciji, iznio svoje svježe utiske sa putovanja po Bosni, Srbiji, Crnoj Gori, Albaniji, Makedoniji, Grčkoj i Bugarskoj. Na ovu knjigu Tomazeu je, preko zajedničkih prijatelja, pažnju skrenuo Vuk Karadžić (Milutinović 1965). Tomazeova pozitivna recenzija Bueovog putopisa, objavljena 1841. godine u listu *Gazzetta di Venezia*, preštampana je

³ Nešto drukčija varijanta ove pjesme nalazi se u Sarajlijinoj *Istoriji Crne Gore od iskona do novijeg vremena* (Beograd, 1835). Smatra se da je tu verziju, pod izmijenjenim naslovom „Stan polako, rogoje, mnogo ti je oboje“, Njegoš uvrstio u *Ogledalo srpsko*.

⁴ Pjesma je u *Ogledalu sprskom* objavljena pod naslovom „Pohara Žabljaka“.

kasnije i u druge njegove knjige (Drndarski 1989, 73). Istorische činjenice navedene u predgovoru Tomazeovoju „ilirskoj“ antologiji, koji inače nije pregledan, sistematičan ni objektivan, često ne odgovaraju istini, mada su to bili važeći stavovi tadašnje istoriografije (Drnadarski 1989, 70). Prikazujući ih kroz prizmu jedne idealizovane slike s obilježjima romantičarskog rusozima, kao nešto kasnije i u predgovoru dalmatinskim pjesmama, Tomazeo kod balkanskih naroda vidi patrijarhalnu čistotu i neiskvarenost starinskog gorštačkog i seljačkog svijeta koji, za razliku od civilizovanog, opsjednutog trkom za bogaćenjem i sticanjem vlasti, živi u ambijentu netaknute prirode, gajeći iskrenu ljubav prema bližnjima i prema Bogu (74). Posebno mu je mala i pastoralna Srbija, koja se 1804. godine pobunila protiv otomanske vladavine, podstakla nadu u slobodu i društvenu obnovu ne samo u južnoslovenskom svijetu nego i u čitavoj Evropi, nasuprot nadolazećoj prijetnji ruskog osvajanja i carskog despotizma, koja ga je odranije brinula. (Pirjevec, „Vuk Stefanović Karadžić, Niccolò Tommaseo e Trieste“). U mnogim Tomazeovim stavovima općinenosti prekomjerno idealizovanom Srbijom i srpskom narodnom poezijom prepoznaće se odjek nekih ne uvijek osnovanih zaključaka poljskog pjesnika Adama Mickjevića koji je, kao prvi od zapadnih kritičara, u svojim predavanjima na Francuskom koležu u Parizu tokom 1841. godine poredio Homerovo djelo i južnoslovenske narodne pjesme, a kome je, između ostalog, izvor podataka takođe bila knjiga Amija Baea (Mickjević 1955, 26, 44).⁵ Mickjević, čijim imenom Tomazeo počinje „Predgovor“ za *Pjesme ilirske*, u svom XVIII predavanju, datiranom 2. marta 1841. godine, govori i o Crnogorcima i njihovim običajima, dijelom prema putopisnim zapisima francuskog oficira Viale de Somijera (62-67).

Prisustvo pjesama iz *Grlice* u antologiji „ilirske“ poezije otvara pitanje otkud crnogorski književni almanah u Tomazeovim rukama, odnosno zahvaljujući kojim okolnostima je Tomazeo u svoju zbirku uvrstio i tri pjesme iz njega. U vrijeme kad je pisao knjigu posvećenu svom prijatelju iz mladosti Antu Marinoviću i radio na sakupljanju i prevođenju „ilirske“ poezije Tomazeo se intenzivno družio s Hajnrihom Štiglicom. Njemački romantičar tada takođe živi u Veneciji i radi na putopisu koji je pod naslovom *Posjeta Crnoj Gori* 1841. godine objavljen u Stuttgartu (Štiglic 2004). O njihovom bliskom odnosu svjedoče Tomazeovi zapisi u *Intimnom dnevniku*, u kojima tokom decembra 1839. i januara 1840. godine na nekoliko mjesta pominje zajedničke šetnje, međusobne posjete i razgovore o narodnoj poeziji, jeziku i književnosti,

⁵ Prije Mickjevića, na tragu Fortisa, isto je tvrdio Splićanin Julije Bajamonti (1744-1799), poredeći homerovski i „morlački“ svijet (Bajamonti 1977).

istoriji i filozofiji (Tommaseo 1946, 326, 327, 329, 332). Tome je svakako doprinijela i činjenica da su obojica u isto vrijeme bili zaokupljeni radovima na južnoslovenske teme. Njemački pjesnik, koji je znao italijanski jezik, kaže u svom putopisu da mu je „neki Dalmatinac vičan jeziku” preveo sve narodne pjesme iz raznih godišta Njegoševe *Grlice* na italijanski, a on ih je potom, kao Gete *Hasanaginicu*, prevodio na njemački. Taj Dalmatinac mogao je biti samo Tomazeo, smatra Olga Elermajer-Životić, ističući da ne može biti „puki slučaj” da se pjesma crnogorskog vladike Petra I „Boj Crnogoraca s Turcima, koji se dogodio 1756. godine“, iz drugog godišta *Grlice*, nalazi među Tomazeovim „ilirskim” pjesmama na italijanskom, a u Štiglicovoј knjizi u prepjevu na njemački jezik (Elermajer-Životić 1991, 123). Štaviše, tvrdi ova autorka, Štiglicov njemački prevod „odaje tragove” prethodnog italijanskog prepjeva, jer zadržava neke italijanizirane oblike koji postoje kod Tomazea. I drugu pjesmu iz ove sveske *Grlice*, „Osveta kučka”, Štiglic je, smatra Elermajer-Životić, mogao upoznati u Tomazeovom prevodu, mada je u svoju knjigu nije prenio u prepjevu već je dao samo njen sadržaj, zamjerajući joj zbog „prevelike epske širine” (123). Ovi podaci mogu da znače da je Štiglic donio s Cetinja svih pet svesaka crnogorskog književnog almanaha koji mu je, svakako, na Njegoševu neposrednu ili posrednu sugestiju, morao privući pažnju i koji će mu višestruko poslužiti kao izvor ne samo za prikaz istorijske prošlosti i aktuelnog života tadašnje Crne Gore, nego i za izbor pjesama iz crnogorske epike, shvaćene kao „najadekvatniji odraz crnogorske patrijarhalne kulture”, s kojom je želio da upozna njemačke čitaocе (192-193).

Da su primjeri Njegoševe *Grlice* stigli do Venecije i bili na raspolaganju i Štiglicu i Tomazeu očito nije sporno. Štiglic na čitavih dvadesetak stranica teksta prikazuje čitaocu sadržaj pet godišta ovog almanaha koji mu je poslužio kao izvor istorijskih podataka o Crnoj Gori, ponudivši mu i izbor iz izvorne narodne poezije. Vrlo moguće je i da su isti primjeri ove publikacije završili u rukama bibliotekara u drevnoj venecijanskoj biblioteci *Marciana* Đuzepea Valentinelija, autora prvog bibliografskog popisa knjiga o Crnoj Gori, koji je, poput Tomazea, bio i donator knjiga za njene fondove (*Biblioteche dello stato* 1893, 118). I Valentineli je 1839. godine putovao po Dalmaciji, posjetivši, kako se prepostavlja, i Boku Kotorsku, kako bi sakupio materijal za svoj rad pod naslovom *Bibliografski ogled o Dalmaciji i zemlji Labeata*, objavljen tri godine kasnije u Veneciji na latinskom jeziku (Valentinelli 1842). U odjeljku o tadašnjoj Crnoj Gori, koju u naslovu označava imenom ilirskog plemena Labeata koje je od IV vijeka prije naše ere naseljavalo oblasti oko Skadarskog jezera, zabilježio je ukupno trinaest naslova, i to dva rukopisa i jedanaest štampanih izdanja, među kojima su četiri na

„ilirskom“ jeziku (Kilibarda 2017, 5-18).⁶ Sve četiri te bibliografske jedinice prilozi su iz *Grlice*, a njihovo autorstvo pripisuje se Njegoševom sekretaru Dimitriju Milakoviću, uredniku ovog almanaha. Radi se, u stvari, o dva priloga, od kojih je drugi štampan u tri nastavka, s naslovima unijetim u Valentinelijevu bibliografiju italijanskom ortografijom - „Kratchi Pogled na geographicesco statisticesco opissagne Cerne-Gore“ iz prvog, (*Grlica*, 1835, 41-54) i „Kratca istoria Cerne-Gore“ iz drugog, trećeg i četvrtog godišta cetinjskog almanaha (*Grlica*, 1836, 41-78; 1837, 41-52; 1838, 41-62). Kako Valentineli nije znao „ilirski jezik“, vrlo je moguće da je u latiničnoj transkripciji čiriličnog pisma ovih naslova, kao i u samom izboru priloga iz *Grlice* koje je uvrstio u bibliografiju mogao posredovati ili mu lično pomagati Tomazeo. A upravo u ovim prilozima i Tomazeo i Štiglic imali su na raspolaganju obilje raznovrsnih podataka o Crnoj Gori, kao i pregled crnogorske istorije od 1711. godine, kad su uspostavljeni crnogorsko-ruski odnosi, pa do 1820. godine, odnosno do vremena vladavine Njegoševog prethodnika, vladike Petra I.

O prvom susretu s već slavnim Dalmatincem koji se u zimu 1844. godine parobrodom preko Trsta vraćao iz rodnog Šibenika u Veneciju, od Njegoša, koji je tada iz Kotora, takođe preko Trsta, putovao u Beč, nije ostalo nikakvoga pisanih tragova. Za razliku od crnogorskog vladike, Tomazeo je u svojoj privatnoj prepisci odmah iznio svoj prvi neposredni utisak o svom slučajnom saputniku. U pismu koje je 20. januara 1844. godine iz Trsta uputio u Šibenik zetu Antoniju Banketiju, mužu svoje sestre Marijane, samo uzgred se osvrćući i na susret s Njegošem, Tomazeo kaže: „Dugo sam razgovarao s crnogorskim episkopom: i vjerujem da sam bolje upoznao ja njega, nego on mene“ (Zorić 1975, 222). Iz ovih riječi moglo bi se zaključiti da su imali zajedničkih tema, ali da je Tomazeo u ovom razgovoru bio suzdržaniji, nepovjerljiviji, manje iskren, dok je Njegoš bio spontaniji, moguće i otvoreniji. Nije ostalo neprimjećeno, naprotiv, bilježe to njegovi biografi, Tomazeo je već u mladosti pokazivao znake neumjerene oholosti, smatrajući da misli i razumije stvari bolje od drugih ljudi (Ciampini 1945, 33). Da bi ispitao stavove crnogorskog vladike Tomazeo se, moguće, predstavio kao iskreni „ilirski“ rodoljub. Međutim, godinu dana kasnije, u pismu Špiru Popoviću datiranom 28. januara 1845. godine, Tomazeo vrlo zajedljivo i s neskrivenom antipatijom prema Njegošu piše: „Dobro čete učiniti da posjetite Kotor i Crnu Goru. Onaj vladika mi je obećao pjesme. Ali nema čemu od mene da se nada, niti da me se plaši; dakle, neće poslati ništa: čovjek prostoga duha“ (Zorić, 1976, 222). U ovome drugom pomenu Njegoša, zaključujući brzopleto i naglo, što je inače njegova karakterna

⁶ Up. i Kilibarda 2019.

crta, Tomazeo iskazuje razočaranje što je Njegoš iznevjerio svoje obećanje i tako se uklopio u Tomazeovu predstavu o južnoslovenskom mentalitetu koji ne poštaje zadatu riječ u slučaju kad nema izgledne protivusluge. Ostaje neodgonetnut razlog zbog koga mu Njegoš nije poslao obećane pjesme, mada postoje i određene naznake, koje bi mogle uputiti na neke moguće razloge promjene njegove odluke.

Poslije duže pauze, Njegošu je ovo bilo prvo putovanje izvan Crne Gore, nakon što je tridesetih godina, takođe preko Trsta i Beča, dva puta odlazio u Rusiju. Po povratku na Cetinje u aprilu 1844. godine, ispjevavši u kratkom dahu filozofsko-religiozni spjev *Luča mikrokozma*, počeo je da radi na svojoj antologiji junačkih pjesama, završenoj 1845. i štampanoj sljedeće godine u Beogradu pod naslovom *Ogledalo srpsko*. Svoju zamisao da u stihovima prikaže sve glavne borbe Crnogoraca protiv tuđina Njegoš je nastojao da ostvari još u svojim najranijim pjesničkim sastavima - originalnim spjevovima *Glas kamenštaka* (1833) i *Svobodijada* (1835) - u kojima je opjevao skoro sve čuvene bojeve koje su Crnogorci vodili od početka XVIII vijeka pa do njegovoga vremena. Prvi spjev zauvijek je izgubljen u rukopisu, a drugi je štampán tek poslije Njegoševe smrti. U *Ogledalu srpskom*, međutim, novina u odnosu na te rane spjevove je što su ovdje pjesme većinom narodne a manjim dijelom Njegoševe, odnosno dorađene njegovim intervencijama, što zajedno s izborom i redoslijedom pjesama ovu antologiju i kvalificira kao Njegošovo autorsko djelo (Ljubinković 2000, 235). Novina je i to što su, pored pjesama o crnogorskim bojevima, u ovu zbirku unijete i neke s tematikom iz Prvog srpskog ustanka, koje je već objavio Vuk Karadžić. Dajući najvećem dijelu pjesama konačnu redakciju, Njegoš je, očito, brižljivo i s određenim ciljem, više političkim nego estetskim, pravio probranu antologiju u kojoj je, poput Tomazea u završnom dijelu svoje „ilirske“ antologije, želio da u jednu cjelinu poveže oslobođilačku borbu Crnogoraca s oslobođilačkim borbama Srba pod Karađorđem.⁷ U vrlo kratkom uvodnom slovu on pokazuje da je duboko svjestan odjeka ove poezije u evropskoj kulturnoj javnosti: „Naše narodne pjesne ne trebaju nikakva predgovora za svoju preporuku, jer sad hvaliti ih pred svijetom, to bi bilo povtoravati ono što su već davno o njima kazali mnogi, i naši slavjanski i drugih narodah, naučeni ljudi, koji su ih pravedno pohvalili i

⁷ U zbirku je uvrštena ukupno šezdeset i jedna pjesma, od kojih su dvadeset i tri bile ranije štampane: devet u Vukovoj trećoj knjizi lajpciškog izdanja, sedam u *Istoriji Crne Gore* i pet u *Pjevaniji crnogorskoj i hercegovačkoj* Sime Milutinovića Sarajlije i dvije u almanahu *Grlica*. Preostalih trideset i osam pjesama Njegoševe antologije su ili znatno drukčije varijante već štampanih ili sasvim nove pjesme (Latković 1975, 488-489).

u zvijezde podigli, a neki i usporedili ih sa Omirovima i Osijanovima „pjesnama” (Petrović Njegoš 1967, 11).

Ovdje se nužno otvara i pitanje da li je u susretu s Tomazeom eventualni pomen Dalmatinčeve knjige prevoda *Pjesama ilirskih*, objavljene 1842. godine u Italiji, mogao podsticajno djelovati na Njegoša da i sam sačini antologiju sada dominantno crnogorske epske narodne poezijske? Nije teško pretpostaviti da je prilikom „dugog razgovora” Tomazea i Njegoša na brodu bilo riječi i o aktuelnoj akciji na sakupljanju narodne poezijske po Dalmaciji i njenom kontinentalnom zaleđu, koju je Tomazeo podstakao još 1840. godine i baš u vrijeme susreta s crnogorskim vladikom uređivao u obimnu zbirku od trista trideset i sedam sastava lirske i epske narodne poezijske, naslovljenu prvi put *Pjesme puka dalmatinskoga*, potom *Pjesme puka srpskog i dalmatinskog*, koja nije nikad štampana. Zbirka je do danas ostala u rukopisu, jer se pokazalo da u Dalmaciji tada nije bilo dovoljno preplatnika zainteresovanih za slovensku narodnu tradiciju, a pokušaj da se objave u Zagrebu takođe je završio neuspješno, za razliku od predgovora koji je Tomazeo za njih napisao, a koji je, od prvog izdanja na italijanskom 1844. godine, više puta objavlјivan i u italijanskoj verziji i u njenom srpsko-hrvatskom prevodu.⁸ Tomazeo je upravo prilikom svog potonjeg boravka u Šibeniku, tokom decembra 1843. i januara 1844. godine, skicirao predgovor za ovu zbirku, u kome glorificuje neiskvarene običaje naroda koje civilizacija još nije dotakla i koje je istorijska sudbina zaštitila od dvoličnog života razvijenog društva.

Opaska iz Tomazeovog pisma, pisanog godinu dana kasnije, u kome navodi da mu je crnogorska vladika „obećao pjesme” koje potom nije poslao, indirektno sugerira pretpostavku da su se prilikom susreta na brodu ili tokom neke docnije neposredne ili posredne prepiske kojoj se izgubio trag, mogli dogоворити i o tome da se Njegoš uključi u Tomazeovu akciju sakupljanja narodne poezijske, dostavljajući pjesme crnogorske tematike ili od pjevača s crnogorskih prostora. Da li je Njegoš tada već imao u vidu svoju antologiju *Ogledalo srpsko* ili ga je, možda, Tomazeov sakupljački rad podstakao da i sâm u jednu zbirku sabere svoj izbor iz pretežno crnogorske narodne epike?⁹ Da li je pjesme birao s namjerom

⁸ Tekst predgovora originalno napisan na „ilirskom”, koji je prvi put objavljen 1974. godine, od italijanskog teksta se značajno razlikuje i ne može se smatrati prevodom italijanske verzije već prije paralelnim tekstrom (Zorić 1974).

⁹ Postoji mišljenje da su i predavanja Adama Mickjeviča, objavljena tokom 1843. i 1844. godine u prevodu u beogradskom listu *Podunavka*, nekim svojim stavovima mogla biti „podstrečka” i za crnogorskog pjesnika: prvo, da je istorija Južnih Slovena, posebno kad je riječ o krupnim istorijskim događajima,

da ih pošalje Tomazeu, pa je naknadno odlučio da mu ih ne dostavi nego da ih sâm objavi? I da li je takva Njegoševa odluka, odnosno nepoštovanje dogovora, mogla biti razlog Tomazeove ljutnje, iskazane kroz grube riječi kojima je u ovom pismu okvalifikovao Njegoša kao sračunatog čovjeka „prostoga duha”? Ono što se pouzdano zna jeste da je *Ogledalo srpsko*, preko tršćanskog učitelja Dimitrija Vladislavljevića, u proljeće 1847. godine Tomazeu dostavio Milorad Medaković, neposredno poslije Njegoševog drugog susreta s Dalmatincem, ovoga puta u Veneciji (Zogović 1978, 167). U Njegoševoj antologiji Tomazeo je mogao ponovo da vidi i dvije crnogorske „popijevke” koje je za *Pjesme ilirske* svojevremeno preveo na italijanski prema verzijama iz cetinjske *Grlice*.

Na tragu ideja Đanbatista Vika Tomazeo je na narodnu poeziju gledao kao na „istorijski dokument” (Pirjevec 1977, 61).¹⁰ To jasno kaže na jednom mjestu u „iskrici” XIV: „U pjesmama je istorija.” (Tommaseo 1957, 70).¹¹ Struktura i stil narodne poezije savršeno su odgovarali kako poetici romantizma, posebno teoriji poezije shvaćene kao sinteza nacionalne istorije, tako i iznad svega Tomazeovom pjesničkom idealu poezije kao jedinstvu lijepog i istinitog (Zorić 1958, 81). Tomazeova antologija trebalo je, s jedne strane, da doprinese da Italija upozna susjedni „ilirski” narod, a s druge, da podstakne buđenje nacionalne svijesti u Dalmaciji (81). I Njegoš je svojom antologijom želio da poezijom „ovjekovječi” crnogorsku istoriju, birajući za zbirku pjesme za koje je vjerovao da su najbliže istorijskoj istini. U predgovoru *Ogledala* on kaže: „Za crnogorska pjesne može se reći da se u njima sadržava istorija ovoga naroda. [...] Istina da poezija na nekim mjestima ponešto uveličava podvige Crnogoraca; no na mnogima i važnijima drži se strogo točnosti” (Petrović Njegoš 1967, 11). Ne može se sa sigurnošću ustvrditi da je Tomazeov koncept izbora „ilirskih” pjesama za italijansku publiku podstakao Njegoša da u svoju antologiju, to jest u *Ogledalo srpsko*, uvrsti i pjesme iz Vukovih zbirki o Prvom srpskom ustanku, za razliku od svojih

najbolje prikazana u narodnim pjesmama i, drugo, da male forme nijesu dovoljne i da bi stoga pojedine motive iz te poezije trebalo obraditi u većim cjelinama u umjetničkoj književnosti, kako bi se dobila narodna epopeja slična Homerovim epovima. Smatra se da pitanjem da li su već ispjevane pjesme o posljednjim zbivanjima u Crnoj Gori i da li su štampane, kao i pomenom „Vartolomejske noći”, u kojoj su stradali islamizovani hrišćani, Mickjević mogao inspirativno djelovati kako na Njegošev rad na *Ogledalu srpskom*, tako i na izbor teme *Gorskog vijenca* (Živanović 1974, 278-279; 1990, 280-281).

¹⁰ Up. i Roić 2013.

¹¹ Up. Zorić 1957, 53-59.

ranih spjevova u kojima je sâm opjevalo isključivo crnogorske bojeve protiv tuđina, ali nije isključeno da mu je primjer posvećenosti narodnoj poeziji i izbor pjesama slavnog Dalmatinca ipak mogao biti podsticajan. A moglo mu se i učiniti, ukoliko je znao da su faktički samo dvije pjesme crnogorske tematike uključene u *Pjesme ilirske*, da u Tomazeovom izboru crnogorska epika nije dovoljno ili nije na odgovarajući način zastupljena, pa je odlučio da crnogorska junake i junačke podvige prikaže u vlastitoj antologiji. Tim prije što je do tada jedina poznata zbirka crnogorskih epskih pjesama, za koju je znao i Tomazeo, bila *Pjevanija crnogorska i hercegovačka* Njegoševog učitelja Sima Milutinovića Sarajlije, objavljena u prethodnoj deceniji u dva izdanja (Budim 1833, Lajpcig 1837). Nju je Njegoš, smatra se iz političkih razloga, *Ogledalom srpskim* htio da istisne iz opticaja (Ljubinković 2000, 242). No, pitanje je da li je to jedini razlog nastanka ove antologije i da li su na ovaj Njegošev rad mogli djelovati i neki drugi podsticaji, među kojima i Tomazeova prevodilačka i sakupljačka ushićenost narodnom poezijom.

Literatura

- Bajamonti, Julije. „Morlaštvo Homera”. *Mogućnosti*, 1 (1977), 96-102.
- Biblioteche dello Stato, delle provincie, dei comuni ed altri enti morali: aggiuntevi alcune biblioteche private accessibili agli studiosi fra le piu importanti per numero di volumi o per rarita di collezioni, Statistiche nazionali*, 1: *Piemonte Liguria Lombardia Veneto ed Emilia*, Roma: Direzione generale della statistica, Tipografia Nazionale di G. Bertero, 1893, 118.
- Ciampini, Raffaele. *Vita di Niccolò Tommaseo*. Firenze: G. C. Sansoni editore, 1945.
- Drndarski, Mirjana. *Nikola Tomazeo i naša narodna poezija*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1989.
- Elermajer-Životić, Olga. *Iz nemačko-jugoslovenskih književnih veza: Hajnrih Štiglic (1801 – 1949) i njegov odnos prema Jugoslovenima*. Beograd: SANU, knj. DCVIII, 1991.
- Ivetic, Egidio, „Il Tommaseo e la sua Serbia immaginaria”, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12974> 22. jun 2021.
- Ivetic, Egidio. „Interpretazione delle Iskrice”. Niccolò Tommaseo, *Scintille*. Ur. Francesco Bruni. Milano: Fondazione Pietro Bembi / Ugo Guanda Editore, 2008, 657-685.
- Kilibarda, Vesna. „Italijanski bibliografi montenegrine”. *Crna Gora i Italija – književne, kulturne i jezičke veze*. Podgorica: CANU, 2017, 5-18.

- Kilibarda, Vesna. „Bibliografi italiani della montenegrina“. *E tutto ti serve di libro*. Studi in onore di Pasquale Guaragnella. Lecce: Argo, 2019, v. II, 136-146.
- Latković, Vido. „Beleške i objašnjenja“. *Ogledalo srpsko, Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*, IV izdanje, knjiga peta. Beograd: Prosveta – Cetinje: Obod, 1975, 485-490.
- Ljubinković, Nenad. *Pjevanja crnogorska i hercegovačka (budimska i lajciška) Sime Milutinovića Sarajlije*. Prilog proučavanju narodne poezijs Vukovog vremena. Beograd: Rad – KPZ Srbije, 2000.
- Mickjević, Adam. *O srpskoj narodnoj poeziji*. S poljskog preveo Stojan Subotin. Cetinje: Narodna knjiga, 1955.
- Milutinović, Kosta. „Vuk i Tomazeo“, *Savremenik*, 7 (1965): 84-90.
- Nesi, Annalisa. „Tommaseo, Niccolo“. *Enciclopedia dell'Italiano* (2011). http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-tommaseo_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/ 22. jun 2021.
- Petrović Njegoš, Petar. *Ogledalo srpsko, Celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, knjiga peta. Beograd: Prosveta, 1967.
- Pierazzi, Giuseppe [Jože Pirjevec]. „Uticaj Fortisovog dela na misli i dela Nikole Tomazea. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. IV/1, 1974, 35-41.
- Pirjevec, Jože. „Vuk Stefanović Karadžić, Niccolò Tommaseo e Trieste“. <http://italia.rastko.net/delo/12695> 22. jun 2021.
- Pirjevec, Jože. *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*. Venezia: Marsilio editore, 1977.
- Roić, Sanja. „Recepacija Giambattiste Vica u Dalmaciji između 1750. i 1850. godine“. Sanja Roić, *Istočno i zapadno od Trsta*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2013, 15-47.
- Stipčević, Nikša. „Pogled na prevode srpskohrvatskog usmenog pesništva u Italiji“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 23, 1975, 3, 448-457.
- Štiglic, Hajnrih. *Posjeta Crnoj Gori, priredio*. Preveo i pogovor napisao Tomislav Bekić. Podgorica: CID, 2004.
- Tommaseo, Niccolò. *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci*. Venezia: Girolamo Tasso, 1841-1842.
- Tommaseo, Niccolò. „La Dalmazia, lettere due. I – al Professore Roberto de Visiani, II – Ad Enrico Stieglitz“. *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*. Ur. Raffaele Ciampini. Firenze: Sansoni editore, 1943, 111-120.
- Tommaseo, Niccolò. *Diario intimo*. Ur. Raffaele Ciampini. Torino: Einaudi, 1946.
- Tommaseo, Niccolò. „Scintille“. Redazione definitive a cura di M. Zorić. *Studia romanica et anglica zagabiensia*, 4, 1957, 60-87.

- Valentinelli, Josepho. *Specimen bibliographicum de Dalmatia et agro Labeatum*. Venetiis: Typus caecinianis, 1842.
- Zogović, Mirka. „Još neki podaci o saradnji N. Tomazea i P. P. Njegoša“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, VIII, 1978, 163-169.
- Zorić, Mate. „Intorno alle Scintille di N. Tommaseo“. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 4, 1957, 53-59.
- Zorić, Mate. „Niccolò Tommaseo e il suo maestro d'illirico“. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 6, 1958, 63-86.
- Zorić, Mate. „Carteggio Tommaseo – Popović, I (1840-1841)“. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 24, 1967, 169-240.
- Zorić, Mate. „Carteggio Tommaseo – Popović, II (1842-43)“. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 27-28, 1969, 207-294.
- Zorić, Mate. „Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepon književnosti“. *Hrvatski znanstveni zbornik*, 1971, svezak II, 7-120.
- Zorić, Mate. „La Prefazione ai 'Canti del popolo dalmata' di Niccolò Tommaseo“. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 38, 1974, 213- 271.
- Zorić, Mate. „Carteggio Tommaseo – Popović (parte seconda), I (1845)“. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, 40, 1975, 221-293.
- Zorić, Mate. *Sjenovita dionica hrvatske književnosti. Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2014.
- Živanović, Đorđe. „Adam Mickjevič i Petar Petrović Njegoš“. *Slavia*, (3) 1974, 272-281.
- Živanović, Đorđe. „Njegoš i Mickjevič“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, XVIII/2, 1990, 275-283.)

MONTENEGRIN POEMS IN TOMMASEO'S ILLYRIAN POEMS

This article discusses the circumstances in which Niccolò Tommaseo, an Italian writer of Dalmatian origin, included three poems from the Montenegrin literary periodical *Grlica* (1835-1839) in his collection of Italian translations of "Illyrian" folk poetry (*Canti illirici*, 1842), published in Venice. In this regard, the research pointed to the mediating role of the German romantic poet Heinrich Stieglitz, author of a travel book about Montenegro (*Ein Besuch auf Montenegro*, 1841). In the autumn of 1839, Stieglitz visited the Montenegrin Metropolitan and poet Peter II Petrović Njegoš in Cetinje, wherefrom he presumably brought copies of this first Montenegrin periodical to Venice. Also discussed is the

possible influence that Tommaseo's activities on collecting South Slavic folk poetry in Dalmatia had on the creation of the anthology of epic poems *Serbian Mirror*, which Njegoš composed after his first meeting with Tommaseo in January 1844.

Keywords: Petar Petrović Njegoš, Niccolò Tommaseo, Heinrich Stieglitz, *The Illyrian Poems*, *The Serbian Mirror*, periodical *Grlica*